DE FUNCTIE VAN DE INTERNATIONALE MIGRATIE

door

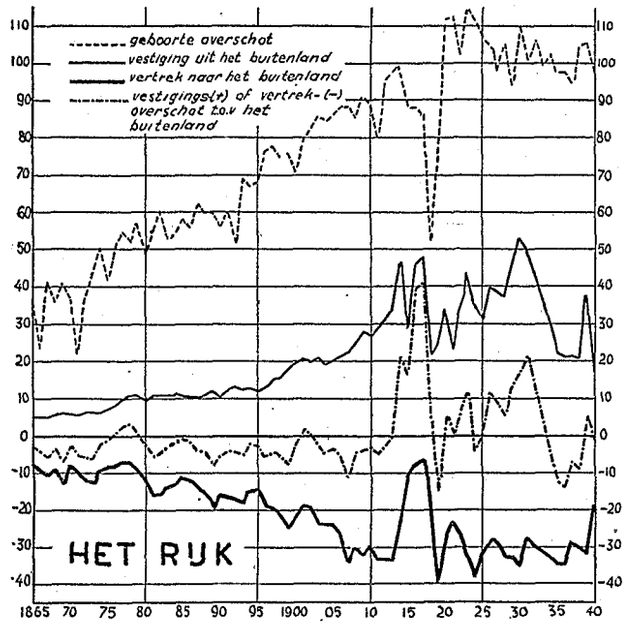
Prof. Dr E. W. HOFSTEE

Wageningen

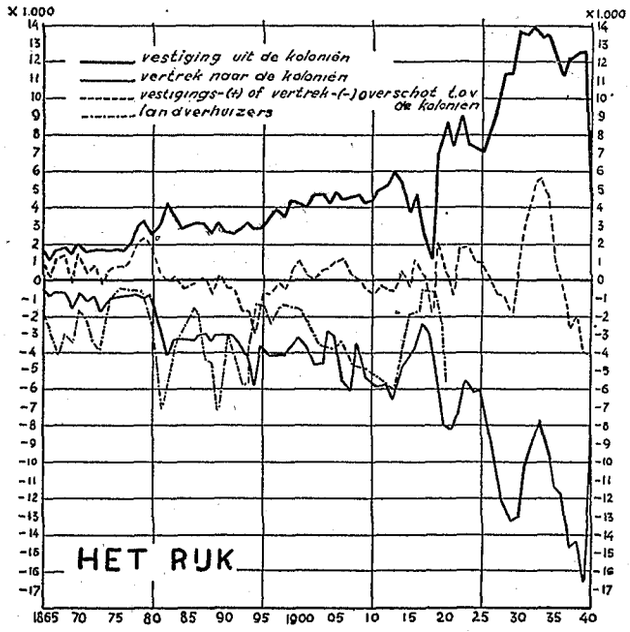
In een inleiding tot het in 1947 verschenen boek van Isaac, „Economics of migration", wijst de bekende Engelse demograaf Carr Saunders er op, dat de vorige oorlog een bepaalde phase in de geschiedenis van de Europese migratie afsloot. [1]) Deze oorlog betekende het einde van een lange periode van vrije migratie over practisch de gehele wereld. Na de eerste wereldoorlog herstelt zich de vrije migratie niet weer. Verschillende landen, in de eerste plaats de Verenigde Staten van Amerika, legden aan de omvang van het aantal immigranten beperkingen op, terwijl aan de andere kant naderhand een land als het fascistisch Italië het vertrek van zijn bevolking naar andere landen tegenhield, omdat het uit imperialistische en militaire overwegingen een zo groot mogelijke bevolking in eigen land en eigen koloniën wenselijk achtte.

Hoewel Carr Saunders dit niet uitdrukkelijk doet, zou hieraan kunnen worden toegevoegd, dat na het einde van de tweede wereldoorlog duidelijke tekenen vallen waar te nemen, die er op wijzen, dat weer een nieuwe phase in de ontwikkeling van de internationale migratie is ingetreden. Waren de overheidsmaatregelen, die tussen de beide oorlogen werden genomen, nog van betrekkelijk eenvoudige aard en bemoeiden ze zich feitelijk niet rechtstreeks met de individuele migrant, thans valt meer en meer bij de overheid en met de overheid samenwerkende organen een neiging te constateren, zich diepgaand met het vraagstuk van de migratie te bemoeien, de migranten tot op zekere hoogte te selecteren, contact te zoeken met de regeringen van de ontvangende landen om met deze de toekomstige positie van de migranten te regelen, kortom, te komen tot een ordening van de migratie. Ten dele mogen hier tijdelijke invloeden werkzaam zijn — zo is, zoals bekend, de bemoeiing van de Nederlandse regering met de migratie o.a. beïnvloed door het bestaande deviezentekort — doch in het algemeen is dit streven slechts één der vele symptomen van de toenemende neiging van de overheid om rechtstreeks in te grijpen in de regeling van de sociale en economische verhoudingen. Dat hierbij de migratie, die veelal zo diep in het leven van individu en gemeenschap ingrijpt, niet buiten beschouwing zou worden gelaten, spreekt haast wel vanzelf en zo schijnt thans de phase van de geordende migratie te zijn aangebroken.

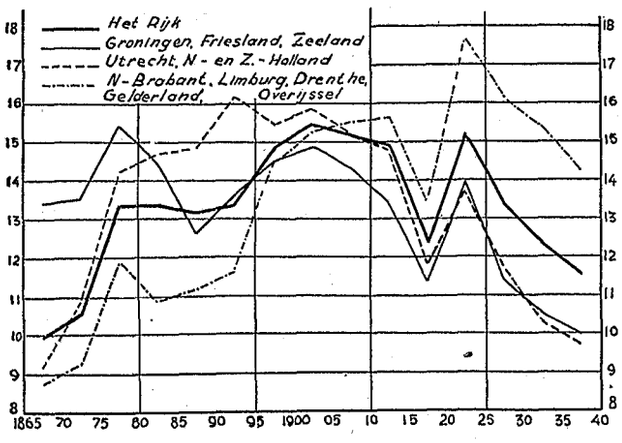
Het ligt voor de hand, dat de overheid en degenen, die zich verder met het regelen van de migratie bemoeien, hiermee een zware verantwoordelijkheid op zich nemen. Onafhankelijk van de beantwoording van de vraag, of men deze bemoeiing al of niet wenselijk acht, kan men het er over eens zijn, dat, nu eenmaal wordt ingegrepen, het een eerste eis is, dat men weet wat men wil, dat men weet, welk doel men met de migratie wil bereiken, anders uitgedrukt, dat ordening van de migratie berust op een plan voor de migratie en dat dit plan berust op een zo goed mogelijk inzicht in de betekenis en de functie van de internationale migratie. Ik hoop in het volgende een kleine bijdrage te leveren tot het bereiken van dit inzicht. Hierbij zij vooropgesteld, dat mijn opmerkingen zich niet zullen beperken tot de landverhuizing in engere zin, de blijvende emigratie naar overzeese gebieden. Deze heeft begrijpelijkerwijs steeds de grootste aandacht getrokken, daar ze het sterkst op de verbeelding werkt, doch in vele opzichten is de scheiding tussen de landverhuizing en de internationale migratie binnen Europa willekeurig, terwijl het belang van de laatste aanzienlijker is dan men meestal geneigd is aan te nemen. Een enkel cijfer moge dit illustreren. In 1930 bevonden zich in Noord- en Zuid-Amerika, Zuid-Afrika en Australië tezamen ongeveer 160.000 mensen, die in Nederland geboren waren. Tezelfdertijd bevonden zich in Europa buiten Nederland niet minder dan 178.000 Nederlanders, waarbij nog valt op te merken, dat bij de laatsten in vele gevallen de in het buitenland genaturaliseerde Nederlanders niet zijn meegeteld, zodat het aantal geboren Nederlanders vermoedelijk nog iets hoger is geweest. [2]) In het algemeen heeft men tot nu toe in Nederland, onder degenen, die zich met bevolkingsvraagstukken bezig houden, de betekenis van de internationale migratie niet bijzonder hoog aangeslagen. De reden ligt voor de hand. Uit grafiek 1, waar het geboorte-overschot in Nederland, de vestiging uit het buitenland, het vertrek naar het buitenland en het vestigings- of vertrekoverschot t.o.v. het buitenland sedert 1865 in absolute cijfers (duizendtallen) zijn weergegeven, blijkt, dat de uiteindelijke invloed van de internationale migratie op het totale aantal van de Nederlandse bevolking van relatief geringe betekenis is geweest. Vóór de eerste wereldoorlog was er in het algemeen een klein tekort, nadien een klein overschot, maar al met al is gedurende de laatste driekwart eeuw onze bevolking door de internationale migratie nauwelijks iets groter of kleiner geworden. Het is begrijpelijk, dat b.v. zij, die zich met de quantitatieve ontwikkeling van

Graf. 1

Graf. 2

Geboorte-overschot per 1000 der gemidd. bevolking — Graf. 3

ons volk in de toekomst bezig hielden, deze internationale migratie practisch verwaarloosden.

Aan de andere kant geeft deze zelfde grafiek toch te denken. Hieruit blijkt immers, dat dit te verwaarlozen uiteindelijke overschot het resultaat is van een sedert het midden van de vorige eeuw, tot in de twintiger jaren van deze eeuw steeds toenemende bevolkingsbeweging over de grenzen. In de topjaren liggen zowel vestiging als vertrek ongeveer bij 40.000, d.w.z. deze zijn ongeveer gelijk aan 40 % van het normale Nederlandse geboorteoverschot in de periode na de vorige wereldoorlog. Er was dus blijkbaar een zeer belangrijk aantal Nederlanders, dat er heil in zag zich voor goed of voor langere tijd in het buitenland te vestigen, terwijl omgekeerd een groot aantal buitenlanders er prijs op stelde in Nederland een woonplaats te vinden. Uit deze feiten vallen twee conclusies te trekken, ten eerste dat, ondanks het geringe uiteindelijke resultaat in quantitatief opzicht, de internationale migratie in het Nederlandse maatschappelijke bestel toch een niet onbelangrijke functie vervulde, ten tweede, dat het geringe effect van de internationale migratie op onze bevolkingsbeweging niet een gevolg is van hokvastheid van de Nederlanders of van een geringe neiging van buitenlanders om naar Nederland te trekken, doch dat blijkbaar, om bepaalde redenen, de aantrekkende en afstotende krachten, die Nederland in dit opzicht uitoefende, in de achter ons liggende periode ongeveer met elkaar in evenwicht zijn geweest. Bij veranderde omstandigheden behoort een belangrijk vestigings- of vertrekoverschot blijkbaar tot de mogelijkheden, zoals trouwens — de ontwikkeling gedurende de vorige oorlog buiten beschouwing latende — de gang van zaken omstreeks 1930 al min of meer laat zien. Het gaat dus zeker niet aan om de internationale migratie als „quantité négligable" buiten beschouwing te laten. Zelfs bij een onbetekenend uiteindelijk quantitatief gevolg kan ze, gezien de omvang, qualitatief nog van belangrijke betekenis zijn, terwijl ze, zoals gezegd, in de toekomst misschien ook van quantitatieve betekenis zal zijn. Het is dus van belang de oorsprong en het doel van de internationale migratie te leren kennen om daaruit het verleden in dit opzicht te kunnen begrijpen en een beeld te krijgen van de mogelijke ontwikkeling in de toekomst.

Rechtstreekse gegevens omtrent de motieven, die Nederlanders naar het buitenland deden vertrekken en buitenlanders naar Nederland deden komen, bezitten we slechts weinig. Aan landverhuizers werd steeds gevraagd, welke de reden was van hun vertrek, doch de antwoorden zijn in het algemeen weinigzeggend geweest, terwijl bovendien, op zijn hoogst, de directe aanleiding, niet de dieperliggende oorzaak werd aangegeven, zodat deze motieven-statistiek ons betrekkelijk weinig verder brengt. Om een enigszins exacte basis te

verkrijgen voor een onderzoek naar deze redenen, zijn de gegevens betreffende de internationale migratie in Nederland gesplitst naar provincies. De uitkomsten hiervan zijn weergegeven in de grafieken 4 en 5. Onze provincies lopen sterk uiteen, wat betreft de aard van het sociale en economische leven en het was te verwachten, dat ook de internationale migratie van provincie tot provincie een verschillend beeld zou vertonen. Het was waarschijnlijk, dat het mogelijk zou zijn, uit het samengaan van bepaalde verschillen in de sociale en economische structuur en verschillen in de aard van de internationale migratie, tot bepaalde conclusies omtrent de onderlinge samenhang te komen. In de grafiek 5 is het vestigings- of vertrekoverschot t.o.v. het buitenland per duizend van de totale bevolking weergegeven en op dezelfde wijze, ter vergelijking, het vestigings- of vertrekoverschot t.o.v. andere provincies van Nederland en de landverhuizing naar Amerika en Afrika. De landverhuizing is ook reeds in de totale internationale migratie begrepen, doch voor de duidelijkheid nog eens afzonderlijk gezet. Geheel vergelijkbaar zijn de cijfers niet, daar tegenover de landverhuizing natuurlijk ook weer een tegenstroom staat uit de betreffende landen en de landverhuizing dus niet geheel gelijk is aan het vertrekoverschot t.o.v. Amerika en Afrika. [3]) Terwille van de vergelijking is de lijn van de landverhuizing ook getekend als een negatieve lijn. Jammer genoeg is de publicatie van de gegevens, waarop deze grafiek betreffende de landverhuizing is gebaseerd, spoedig na de vorige oorlog gestaakt, zodat deze lijn slechts tot 1920 is getrokken. In grafiek 4 zijn de vestiging uit het buitenland, het vertrek naar het buitenland en ook weer het overschot per 1000 van de bevolking voorgesteld. In beide grafieken zijn niet de gegevens per jaar, maar vijfjaarlijkse gemiddelden weergegeven.

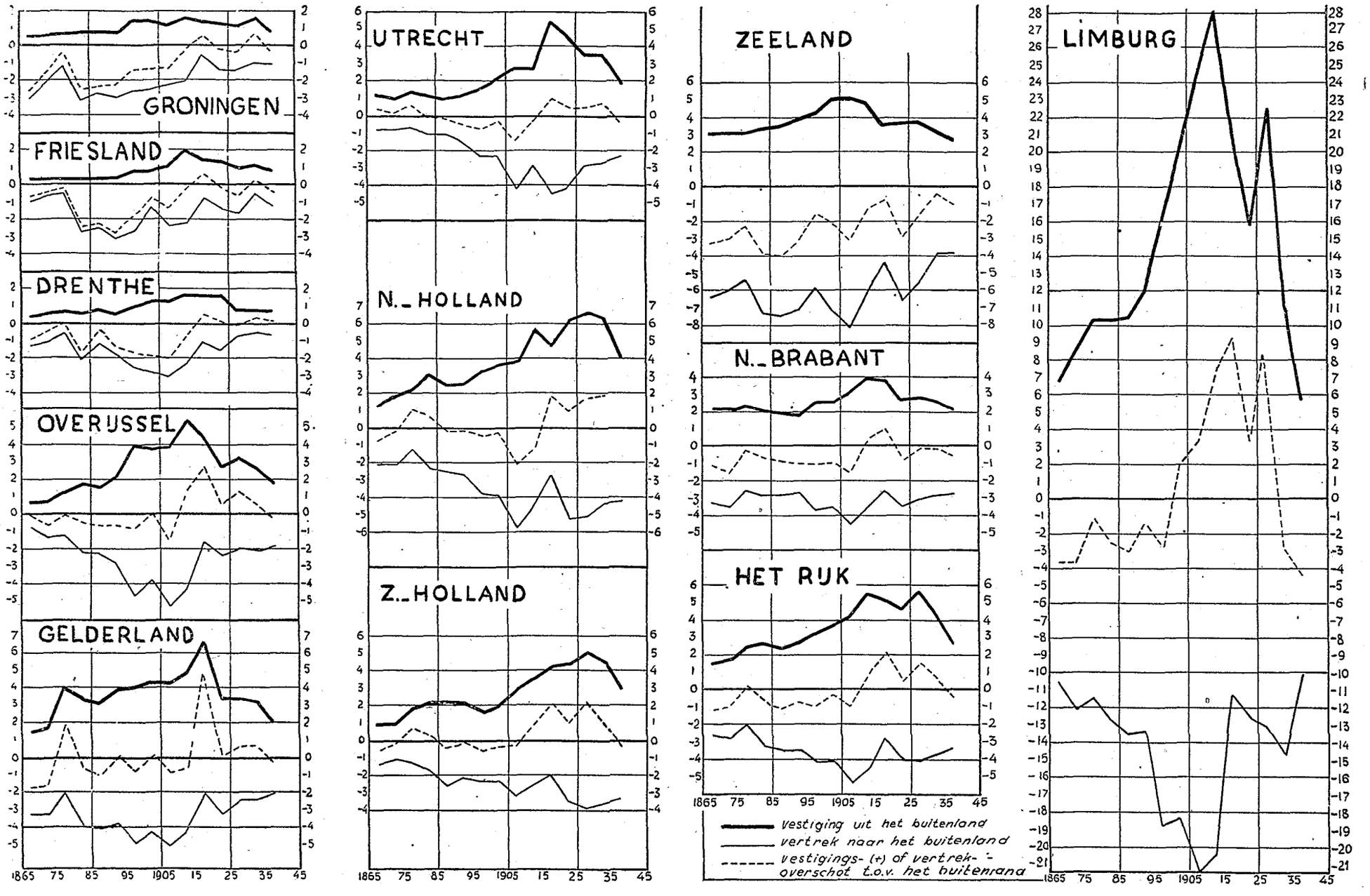
Vergelijken we de provincies, dan vallen verschillende typen duidelijk te onderscheiden. In de eerste plaats het type met, althans vóór de vorige oorlog, een relatief groot vertrekoverschot, dat in de periode bij dit type vrijwel steeds meer bedraagt dan één per duizend, vaak meer dan twee per duizend en niet zelden tot drie per duizend en zelfs meer stijgt. Tot dit type behoren Friesland, Groningen en Zeeland. Deze provincies hebben, wat de migratie in het algemeen betreft, nog verschillende andere trekken gemeen, die hen onderscheiden van de andere provincies en wel in de eerste plaats, dat hier vanaf 1870 een permanent en belangrijk vertrekoverschot t.o.v. de andere provincies van Nederland valt te constateren, in de tweede plaats, dat, althans tot 1920, het vertrekoverschot t.o.v. het buitenland vrijwel parallel loopt en vrijwel gelijk is aan de landverhuizing naar Amerika en Afrika. Het zijn niet alleen de provincies met het grootste relatieve vertrekoverschot t.o.v. het buitenland, doch ook de provincies met relatief de sterkste landverhuizing. Het ligt wel voor de hand, dat deze overeenkomsten niet aan het toeval te danken zijn. De sociale en economische structuur van deze provincies immers is in grote trekken dezelfde. Alle drie zijn het provincies, waarvan het economisch bestaan in hoofdzaak is gefundeerd in de landbouw en wel in de landbouw op de klei. In dit feit zal men in de eerste plaats de verklaring moeten zoeken voor hun bijzondere positie t.a.v. de migratie.

De landbouw op de kleigronden heeft zich reeds vroeg in de vorige eeuw — in tegenstelling tot die op de zandgronden — betrekkelijk vèrgaand gemoderniseerd. Vooral in de akkerbouwgebieden nam daardoor de werkgelegenheid in de landbouw — zij het dan onderbroken door perioden van werkloosheid — voortdurend toe. Het gevolg hiervan was een vrij hoog geboortecijfer en een vrij hoog geboorte-overschot. Omstreeks 1870 hadden deze drie provincies dan ook het hoogste geboorteoverschot van alle provincies in Nederland. [4])

Volkomen in tegenstelling met de huidige verhoudingen lieten zij de zandprovincies, ook Brabant en Limburg, in dit opzicht verre achter zich. Daar trachtte men in die jaren, door niet of laat te trouwen, de omvang van de bevolking in de agrarische gebieden aan de zich weinig uitbreidende bestaansmogelijkheden zo goed mogelijk aan te passen.

Na 1870 echter brak voor de kleilandbouwgebieden een, uit bevolkingsoogpunt gezien, zeer moeilijke periode aan. De intredende grote graancrisis had tengevolge, dat de boeren zoveel mogelijk op het arbeidsloon trachtten te sparen, waardoor de werkgelegenheid verminderde. Weliswaar kwam na verloop van tijd aan deze crisis weer een einde, doch ondertussen was in de landbouw op de klei de mechanisatie begonnen. Reeds aan het eind van de vorige eeuw begon de stoomdorsmachine in toenemende mate het winterwerk weg te nemen en andere machines volgden naderhand. Het gevolg hiervan was, dat sedert 1870 de werkgelegenheid in de landbouw op de klei, in grote lijnen gezien, niet meer toegenomen is en de bevolking van de typisch agrarische dorpen hier dan ook vrijwel stationnair is geworden. In Zeeland werd de toestand nog verergerd door de ondergang van de meekrapcultuur, waardoor hier reeds vóór 1870 de moeilijkheden begonnen. [5]) Hier kwam nog bij, dat in Nederland in het algemeen en ook in deze gebieden na 1870 het sterftecijfer in vrij snel tempo begon af te nemen, terwijl het geboortecijfer nog hoog bleef, zodat ook het geboorteoverschot — zij het met schommelingen — aanvankelijk zeer groot bleef. Op de zandgronden waren de verhoudingen aanzienlijk anders. Ook daar beïnvloedde de graancrisis aanvankelijk de opname-mogelijkheid voor de bevolkingsaanwas ongunstig, doch aan het eind van de vorige eeuw

Graf. 4 ~ Vestiging, vertrek en overschot per 1000 der gemiddelde bevolking

begon hier, onder de gezamenlijke invloed van het gebruik van kunstmest, de ontwikkeling van de machinale verwerking van melk en de toenemende afzetmogelijkheden voor veredelde landbouwproducten in het buitenland, de modernisering van de landbouw, die leidde tot een zeer sterke intensivering van het agrarische bedrijf op de zandgronden en een sterke uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond door ontginning. Het gevolg was, dat daar in de agrarische wereld een aanzienlijk groter aantal mensen een bestaan als zelfstandige boer kon vinden dan voordien het geval was.

Het is dus duidelijk, dat in de kleilandbouwgebieden aan het eind van de vorige eeuw een bijzonder sterke neiging tot vertrek uit het gebied moest ontstaan. Toch maakt dit op zichzelf nog niet voldoende duidelijk, waarom daar een relatief zo groot aantal migranten heeft gemeend zijn heil over zee te moeten zoeken in plaats van in eigen land. Wanneer men nog eens in grafiek 1 het totale geboorte-overschot vergelijkt met het vertrekoverschot t.o.v. het buitenland vóór de wereldoorlog en verder in aanmerking neemt, dat, blijkens grafiek 5 (het Rijk), de landverhuizing vrijwel met dit overschot overeenkomt, dan is duidelijk, dat, voor het land als geheel, de landverhuizing, in vergelijking tot het geboorte-overschot, van zeer weinig betekenis was en het niet aannemelijk is, dat een zo klein aantal mensen ook nog niet door het Nederlandse economische leven had kunnen worden geabsorbeerd. Vermoedelijk speelt hier nog een andere factor een rol, nl. het beroep van de migranten.

Zoals uit het voorgaande wel volgt en trouwens ook uit de statistiek bekend is, bestonden de landverhuizers uit deze gebieden voor een zeer hoog percentage uit in de landbouw werkzamen, vooral landarbeiders. Voor deze mensen nu had binnenlandse migratie, die in feite voor het grootste deel trek naar de stad betekende, belangrijke bezwaren. Afgezien nog van een zekere gehechtheid aan het landbouwbedrijf, die velen van hen eigen zal zijn geweest, zullen vooral zij, die reeds iets ouder waren, het bezwaar gevoeld hebben, dat zij elke vooropleiding voor de stedelijke beroepen misten en daardoor of in het geheel geen bestaan of een onzeker bestaan als los arbeider in de stad zouden vinden. In Amerika konden zij hopen hun oude beroep weer op te vatten. Van deze mensen gold dus niet, dat zij in Nederland quantitatief te veel waren, doch meer, dat zij qualitatief te veel waren, of althans minder op hun plaats. Hiermee is tegelijkertijd één der belangrijkste functies van de internationale migratie aangegeven: het verschaffen van een bevredigende plaats aan degenen, die door aard, milieu en opleiding binnen het kader van de nationale economie niet op een bevredigende wijze kunnen worden opgenomen.

Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat ook buiten deze provincies belangrijke aantallen naar overzeese gebieden migreerden. In de beide Hollandse provincies was het absolute aantal van de landverhuizers veelal zelfs groter dan in Zeeland, al was naar verhouding het aantal — gezien de veel grotere omvang van de totale bevolking — dan ook veel geringer. Ook in deze provincies waren trouwens verschillende agrarische gebieden, waar sedert het einde van de vorige eeuw de mogelijkheid van uitbreiding van het aantal bestaansmogelijkheden in de landbouw gering was.

Een tweede opvallend verschil, dat zich tussen de provincies voordoet, is het verschil in de totale omvang van verhuizing over de grens, over en weer. Als uitersten aan de ene kant zien we hier de provincies Groningen, Friesland en Drente. Ondanks het opvallend grote vertrek*overschot* blijft het *totale* vertrek in Groningen en Friesland en ook dat in Drente binnen merkwaardig enge grenzen. Slechts een enkele maal bereikt het de drie per duizend, doch meestal blijft het daar belangrijk beneden. De vestiging uit den vreemde overschrijdt nooit de twee per duizend. In de overige provincies worden hogere, veelal aanzienlijk hogere waarden bereikt. Het andere uiterste vormt Limburg, waar de vestiging in de topperiode stijgt tot 28 per duizend en het vertrek tot 21 per duizend. Zoals reeds werd opgemerkt, zijn de overschotten in het algemeen gering, met uitzondering van dat in Zeeland, dat een aanzienlijk vertrekoverschot heeft, terwijl Limburg ongeveer tot 1900 een vertrekoverschot van enige betekenis heeft, doch daarna een aanzienlijk vestigingsoverschot vertoont, dat eerst in de crisisjaren weer in een vertrekoverschot omslaat.

De tegenstelling tussen Limburg enerzijds en Friesland-Groningen-Drente anderzijds wijst reeds duidelijk in de richting, waarin de verklaring voor een belangrijk deel is te zoeken. Limburg immers heeft niet alleen een zeer lange grens met het buitenland, doch bovendien bevinden zich, vooral in het Zuiden aan beide zijden van de grens gebieden, die, door de aard van het economische leven, grote massa's arbeiders hebben aangetrokken, die zowel aan de ene kant als aan de andere kant van de grens emplooi konden vinden. Bovendien bestonden van oudsher tussen de bevolkingsgroepen aan weerskanten van de grens belangrijke sociale en culturele relaties, zodat men elkaar over en weer nauwelijks als „vreemd" aanvoelde. De gebieden aan weerszijden van de grens vormden min of meer één geheel, waarvan de delen elkaar, wat de voorziening in de behoefte aan arbeidskrachten betreft, min of meer aanvulden. Het hing van de omstandigheden af of de stroom in de ene richting dan wel in de andere richting sterker was. Zo trok de sterke ontwikkeling van de industrie in Duitsland, na 1870, aanvankelijk de Limburgers

sterker naar Duitsland dan de Duitsers naar Limburg. Toen echter in Limburg de mijnindustrie zich sterk ging ontwikkelen, gebeurde het omgekeerde. Tal van Duitsers en via Duitsland komende Polen trokken naar Limburg om daar een plaats in te nemen onder de Nederlandse mijnwerkers. We hebben hier dus te maken met een geheel andere functie van de internationale migratie, nl. het voldoen aan wisselende arbeidsbehoefte aan weerszijden van de grens. Voorwaarde voor het vervullen op belangrijke schaal van deze functie is de aanwezigheid van een in sociaal opzicht „open grens", d.w.z. dat er een min of meer levendig contact van sociale en culturele aard tussen de groepen aan weerszijden van de grens bestaat. Hierdoor zal de bevolking zich over en weer in het andere land niet „vreemd" voelen en dus de psychische weerstand tegen het trekken over de grens gering zijn. Uit de aard der zaak is de aanwezigheid aan weerszijden van de grens van bedrijven met grote arbeidsbehoefte van grote betekenis.

Komt in Limburg de betekenis van de internationale migratie in dit opzicht wel het sterkste naar voren, ook in Gelderland en Overijssel vervulde ze in dit opzicht tot voor kort een belangrijke functie. Het Twentse industriegebied onderhield van oudsher levendige relaties met het graafschap Bentheim, waar zich een soortgelijke industriële ontwikkeling als in Twente had voorgedaan. Werken van Nederlanders in Duitsland en omgekeerd kwam steeds veel voor en in vele gevallen leidde dit tot vestiging in het buurland. In Gelderland waren vooral de betrekkingen tot het land van Kleef eng; verschillende gemeenten in Gelderland waren in sterke mate ingesteld op het werken van arbeidskrachten over de grens en ook hier leidde vanzelfsprekend de sterke relatie dikwijls tot min of meer blijvende vestiging.

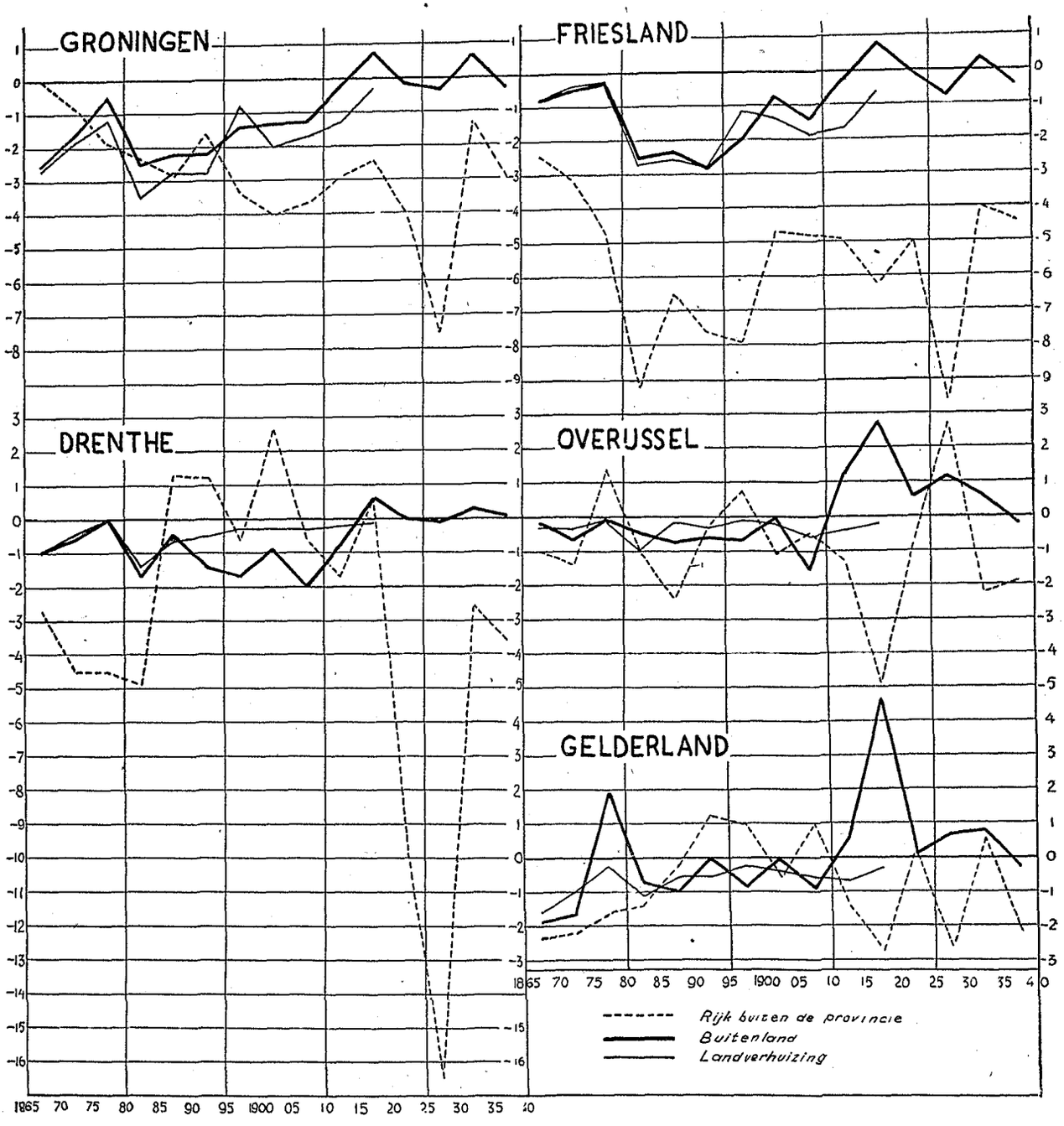
In Groningen en Drente werd het verkeer met Duitsland van oudsher in sterke mate belemmerd door de aanwezigheid van het Boertanger veenmoeras. Alleen in het uiterste Noorden, waar de grens vrij willekeurig door een vroegere eenheid is getrokken en thans de Dollardpolders aan weerszijden van de grens een overeenkomstig geografisch en economisch beeld vertonen, waren de relaties sterker, doch o.a. door het ontbreken van een industriële ontwikkeling van betekenis aan weerszijden van de grens heeft dit niet geleid tot een belangrijke grensoverschrijdende migratie van arbeidskrachten.

Weliswaar is thans geleidelijk het veenmoeras aan Nederlandse kant opgeruimd en grotendeels vervangen door moderne landbouwgebieden, doch aan de Duitse kant is de ontginning nog betrekkelijk weinig ontwikkeld. Wel zijn Nederlandse verveners gedeeltelijk tot op Duits gebied doorgedrongen om daar de afgraving ter hand te nemen en is ook een aantal veenarbeiders op deze wijze in Duitsland terecht gekomen. Dit verschijnsel is vermoedelijk vooral verantwoordelijk voor het niet onbelangrijke vertrekoverschot van Drente t.o.v. het buitenland tussen 1890 en 1914, dat blijkens de grafiek niet door landverhuizing werd veroorzaakt.

Heeft de relatie met Duitsland ongetwijfeld de grootste rol gespeeld in het verkeer van arbeidskrachten over de grens, belangrijke betekenis in dit opzicht had in het Zuiden natuurlijk ook België. Vooral in Zeeland (Zeeuws-Vlaanderen) had, blijkens de gegevens, het verkeer over de grens een zeer grote omvang, zoals trouwens ook wel bekend is. Opvallend is de relatief geringe betekenis van de internationale migratie in Brabant. Ondanks de lange grens met België blijven de hoogtepunten van vertrek en vestiging niet alleen ver beneden die van Limburg, doch ook beneden die van Zeeland, Overijssel en Gelderland. Het feit, dat het grensgebied tussen Nederlands en Belgisch Brabant, de Kempen, tot voor betrekkelijk korte tijd een weinig ontwikkelde, schaars bevolkte streek was en daardoor het contact tussen de bevolkingsgroepen aan weerszijden van de grens betrekkelijk beperkt bleef, zal hierop van invloed zijn geweest.

Wanneer men het verloop van de internationale bevolkingsbeweging in de juist besproken provincies over de loop van de jaren volgt, blijkt, dat de vorige oorlog in dit opzicht een keerpunt vormt. Nam tot aan de vorige oorlog deze migratie in een snel tempo toe, de oorlog maakte aan deze groei een einde en nadien trad geen herstel, doch eerder een verdere afname op. De oorzaak is niet in de eerste plaats te zoeken in een afnemen van de internationale economische relaties door de oorlog. Wel betekende de oorlog hierin een breuk, doch na verloop van tijd, vooral in de periode 1925—1930, verkreeg het internationale economische verkeer in West-Europa een omvang als nooit tevoren. De oorlog bracht echter een scherpe breuk in het contact tussen de bevolkingsgroepen aan weerszijden van de grens. Lange tijd was men volledig van elkaar afgesloten en in deze jaren waren de ervaringen aan weerskanten van de grens zeer verschillend. Men was voor elkaar in sterkere mate „vreemd" geworden dan vroeger. Hier kwam nog bij, dat de ontwikkeling van de sociale wetgeving er toe leidde, dat voor de arbeiders niet meer het loon alleen bepalend was voor hun sociale toestand, terwijl in de regel het werken in het buitenland hen in een min of meer onzekere toestand bracht ten aanzien van hun uit de sociale maatregelen voortvloeiende rechten. Vermoedelijk echter zal de scheiding, teweeggebracht door de oorlog en de periode van onzekerheid na de oorlog wel de grootste invloed hebben gehad. [6])

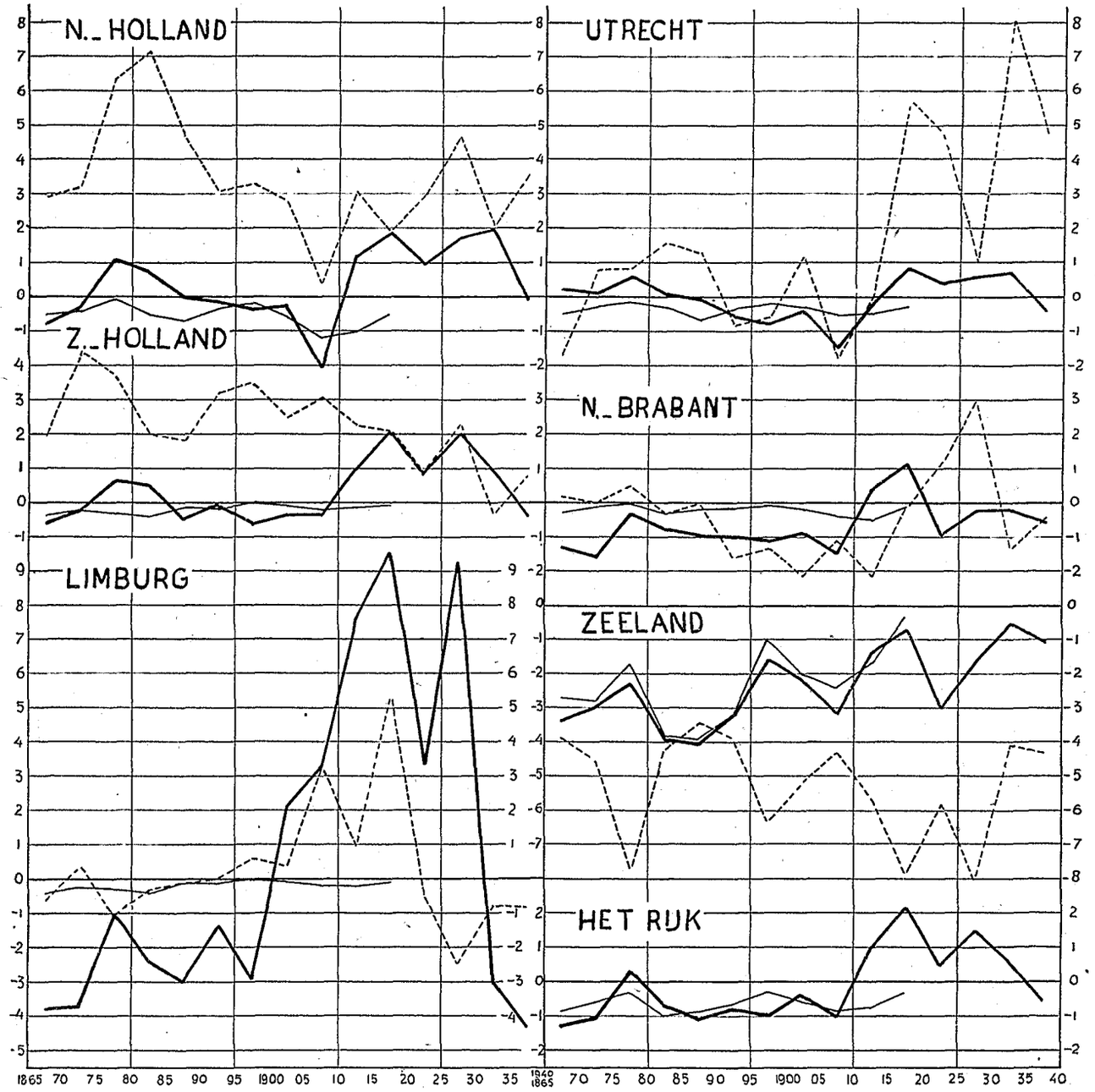
Een ander opmerkelijk verschil tussen de gang van zaken vóór en na de oorlog is, dat vóór de

Graf. 5 — Vestigings- of vertrekoverschot per 1000 der gemiddelde bevolking

oorlog in het algemeen het vertrek naar het buitenland overwoog, doch na de oorlog in het algemeen het omgekeerde het geval was, voor zover het de op Duitsland georiënteerde provincies betreft. Limburg, Overijssel, Gelderland en in mindere mate ook Groningen en Drente, vertonen na de oorlog in het algemeen een vestigingsoverschot. De oorzaak — de minder gunstige economische verhoudingen in Duitsland — ligt voor de hand. In de periode tussen 1880 en 1910 vestigden zich in Duitsland niet minder dan ongeveer 1 millioen vreemdelingen, waarvan een deel Nederlanders; na de oorlog stiet Duitsland arbeidskrachten uit inplaats van deze aan te trekken. Eerst de hoogconjunctuur, tengevolge van de Duitse herbewapening, leidde tot een toename van de migratie naar Duitsland. Het betrof hier echter voor een groot deel Duitsers, die vrijwillig of gedwongen naar hun vaderland terugkeerden (terugroepen van Duitse dienstmeisjes!). In de laatste jaren vóór de tweede wereldoorlog lopen de vestigingsoverschotten ten opzichte van Duitsland dan ook aanzienlijk terug.

Tegenover het vestigingssaldo t.o.v. Duitsland na de vorige oorlog staat echter een vertreksaldo t.o.v. België, zoals reeds waarschijnlijk wordt gemaakt door de ontwikkeling van de internationale migratie in Zeeland en Brabant. Brabant had vóór de oorlog een vrij belangrijk vertrekoverschot to.v. het buitenland — naar alle waarschijnlijkheid voorn. België — dat om begrijpelijke redenen in de oorlog omsloeg in een vestigingsoverschot, hetgeen echter na de oorlog weer in een vertreksaldo veranderde. Zeeland hield permanent een vertrekoverschot, dat na de oorlog, voor zover dit valt na te gaan, slechts gedeeltelijk werd teweeggebracht door landverhuizing.

Graf. 5

Tot zover de internationale migratie op korte afstand in onze grensprovincies.

Buiten bespreking bleef tot nu toe de omvang van de internationale migratie in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. De relatieve omvang van de migratie blijkt hier ongeveer van dezelfde grootte-orde als in Gelderland en Overijssel en duidelijk hoger dan in Groningen en Friesland. Het ontbreken van directe aanraking met bevolkingsgroepen aan de overzijde van de grens heeft dus hier blijkbaar de ontwikkeling van een aanzienlijke migratoire beweging niet verhinderd. Dit verschijnsel vindt in sterke mate zijn oorsprong in het feit, dat in deze provincies een derde type van internationale migratie op de voorgrond treedt, nl. de internationale migratie, samenhangende met de internationale functie op het gebied van handel, verkeer en industrie van Nederland, terwijl ook het diplomatieke verkeer hierin een rol speelt. Dat we hier hebben te maken met een internationale migratie met een andere functie dan die in de grensprovincies, blijkt ook uit het verloop van de migratie, zoals dat in grafiek 4 in beeld is gebracht. Zoals werd opgemerkt, betekent voor de migratie in de grensprovincies de eerste wereldoorlog een duidelijk keerpunt; na de oorlog bewegen in Overijssel, Gelderland en Limburg en — zij het in mindere mate — ook in Zeeland en Brabant vertrek en vestiging zich op een lager peil dan vóór de oorlog. Zien we af van de sterke vestiging van terugkerende Nederlanders in Utrecht gedurende de oorlog — samenhangende met het zeer sterke vestigingsoverschot in deze provincie in die jaren in het algemeen (zie grafiek 4) — dan blijkt, dat in alle drie „Hollandse" provincies de vestiging in de periode 1925—1930 een hoger peil bereikt dan ooit tevoren, terwijl in Zuid-Holland ook het vertrek naar het buitenland

dan het hoogste peil bereikt. In Utrecht en Noord-Holland bereikt het vertrek dan wel niet zijn toppunt, doch ligt, wat Noord-Holland betreft, aanzienlijk, wat Utrecht betreft, iets boven hetgeen vóór de oorlog normaal was. De reden van dit afwijkende gedrag van deze drie provincies ligt voor de hand. Hier is de migratie immers niet zozeer afhankelijk van het door de oorlog gestoorde directe contact, zoals in de grensprovincies, doch vooral van de omvang van de internationale relaties van het Nederlandse economische leven als geheel. Deze werden na de oorlog weer opgevat en uitgebreid en als gevolg hiervan nam ook de internationale migratie weer toe. Hiermee wil natuurlijk niet gezegd zijn, dat de internationale migratie, voor zover het „Holland" betreft, geheel door de functie van deze gewesten in het internationale economische leven wordt bepaald — men denke b.v. aan de Duitse dienstmeisjes in onze grote steden —, wel echter, dat het totaalbeeld hierdoor sterk wordt beïnvloed. Deze internationale verplaatsing van personen is voor Nederland's economische relaties met de buitenwereld even essentiëel als de verplaatsing van geld en goederen en heeft daardoor een uiterst belangrijke functie in ons economische leven. Het ligt voor de hand, dat de crisis in de dertiger jaren moest leiden tot een dalende omvang van deze migratie, hoewel deze daling ook in de hand gewerkt is door kunstmatige maatregelen, nl. de deviezenrestricties van Duitsland en het terugroepen van een deel der in Nederland werkzame Duitsers door Hitler in 1939.

Tot zover de functies van de internationale migratie in het maatschappelijke leven in Nederland, zoals deze zich in het jongste verleden hebben gedemonstreerd. Alvorens de vraag te stellen, hoe de ontwikkeling in de toekomst in dit opzicht mag worden gezien, nog een enkele opmerking over de quantitatieve betekenis van internationale migratie. In het begin van mijn betoog heb ik gewezen op de relatief geringe betekenis, wanneer men het overschot vergelijkt met het Nederlandse geboorte-overschot. Vergelijkt men haar echter — wat op zichzelf juister is — met de binnenlandse migratie, tussen de provincies onderling, dan komt men enigszins onder de indruk van haar betekenis. In Limburg valt de binnenlandse migratie, wat betreft haar invloed op de bevolkingsbeweging, haast in het niet tegenover de buitenlandse migratie. In Noord-Brabant had gedurende de vóóroorlogse periode als geheel de buitenlandse migratie een grotere betekenis voor de afvloeiing van de overtollige bevolking naar elders dan de binnenlandse migratie. In Zeeland was weliswaar de binnenlandse migratie steeds belangrijk, doch de buitenlandse migratie was toch van essentiële betekenis voor de afvoering van het grote bevolkingsoverschot. In Zuid-Holland was vóór de eerste wereldoorlog de buitenlandse migratie op de bevolkingsbeweging van weinig invloed, doch na de oorlog was ze voor de aanvoer van bevolking van buitenaf naar deze provincie even belangrijk als de binnenlandse migratie. In Noord-Holland was de situatie ongeveer dezelfde, al bleef daar ook na de oorlog de binnenlandse migratie belangrijker dan de internationale migratie. In Utrecht was vóór de eerste wereldoorlog de internationale migratie in verhouding tot de binnenlandse migratie belangrijk; na de oorlog overweegt de binnenlandse migratie in belangrijke mate. In Gelderland en Overijssel is, over het geheel genomen, de buitenlandse migratie nauwelijks minder belangrijk dan de binnenlandse migratie. In Drente lagen ze vóór de oorlog in dezelfde grootte-orde. Na de eerste wereldoorlog overwoog de betekenis van de binnenlandse migratie verre. In Friesland is steeds de binnenlandse migratie aanzienlijk belangrijker geweest dan de buitenlandse migratie, doch vóór de eerste wereldoorlog was de laatste van relatief grote betekenis. Voor Groningen was vóór de eerste wereldoorlog de buitenlandse migratie nauwelijks minder belangrijk dan de binnenlandse, na de oorlog overwoog de betekenis van de binnenlandse migratie verre. Ver dus van onbelangrijk te zijn, blijkt de internationale migratie, als factor in de toe- of afname van inwonertal van de verschillende provincies door migratie in het algemeen, van essentiële betekenis te zijn.

Wat zal de betekenis van de internationale migratie voor ons land in de toekomst zijn en als men op de ontwikkeling hiervan invloed wil uitoefenen, in welke richting zal deze invloed dan dienen te gaan?

In de eerste plaats de internationale migratie, die de functie heeft personen, die door aard, milieu en opleiding in het geheel van het Nederlandse economische bestel moeilijk een bevredigende plaats kunnen vinden, elders deze plaats te verschaffen, de functie dus, die vroeger vooral door de landverhuizing in engere zin werd vervuld. Zoals bekend, bestaat er na de bevrijding in ons land een grote drang naar landverhuizing, gedeeltelijk voortkomende uit de drang naar verandering, gedeeltelijk uit reële motieven en in de laatste tijd versterkt door de angst voor bepaalde politieke ontwikkelingen in Europa. Er zijn, wat de landen van ontvangst betreft, bepaalde mogelijkheden voor migratie. In het verleden is steeds gebleken [7]), dat de omvang van de landverhuizing in een zeer nauw verband staat tot de ontwikkeling van de conjunctuur in de overzeese gebieden. Deze is nu gunstig, hetgeen de mogelijkheden vergroot. Bovendien zijn verschillende Zuid-Amerikaanse landen en misschien ook Canada, in de oorlog oversnel geïndustrialiseerd, waardoor het evenwicht met de agrarische sector enigszins is

verbroken en een aanvulling met agrarische bevolking uit het buitenland gewenst is. Verder spelen b.v. in Australië militaire overwegingen een rol. Tegenover deze mogelijkheden in het buitenland staan de moeilijkheden in Nederland. Landverhuizing is een weinig voordelige transactie uit nationaal oogpunt gezien. Men raakt in het algemeen mensen kwijt, die aan het begin van hun productieve leeftijd staan en waaraan veel is ten koste gelegd om hun onderhoud en opleiding te betalen, dat verder een ander land ten goede zal komen. Bovendien kost landverhuizing deviezen. Mensenexport gaat steeds gepaard met kapitaalexport [8]), terwijl ook de overtocht betaald moet worden. Men kan deze kapitaal-export weliswaar door maatregelen belemmeren, verhinderen kan men ze niet. Hoezeer men ook vrijheid in dit opzicht als een wenselijkheid mag zien, zolang Nederland zelf een tekort heeft aan arbeidskrachten en een tekort aan deviezen, is het dwingende eis, om voor de landverhuizing slechts hun de gelegenheid te geven, die inderdaad tot de categorie behoren, die om genoemde redenen in Nederland moeilijk plaatsbaar zijn. In het verleden waren dit, zoals gezegd, in de eerste plaats migranten van agrarische oorsprong uit de kleigebieden. Thans liggen, wat dat betreft, de verhoudingen anders. In de kleigebieden heeft de bevolking zich door beperking van het geboortecijfer in vèrgaande mate aangepast aan de veranderde verhoudingen. Dezelfde provincies Friesland, Zeeland en Groningen, die in 1865—1870 de hoogste geboortecijfers in Nederland hadden, hebben, als men de sterk verstedelijkte provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht buiten beschouwing laat, in de periode 1935—1940 de laagste. Bovendien krijgt èn door de betere landarbeiderslonen èn door het geringere aantal kinderen een veel groter percentage van de landarbeiderskinderen thans een opleiding, die hen voor stedelijke beroepen geschikt maakt, zodat thans zelfs vrij algemeen de vrees bestaat, dat de aanwas van jongeren onvoldoende zal zijn om het aantal landarbeiders in de toekomst op een voldoend peil te houden.

De moeilijkheden liggen thans bij de agrarische bevolking op de zandgronden. De gunstige ontwikkeling van het agrarische bedrijf in die gebieden, aan het eind van de 19de eeuw en de eerste tientallen jaren van de 20ste eeuw en het daarmee gepaard gaande toenemende aantal bestaansmogelijkheden op het platteland heeft er toe geleid, dat het geboortecijfer in het begin van deze eeuw daar steeg tot een peil, dat meestal dat van de 19de eeuw te boven ging, ondanks het dalen van het sterftecijfer. Het geboorte-overschot steeg dus tot een ongekende hoogte (zie grafiek 3). Na de vorige oorlog werden echter de omstandigheden voor de kleine boer relatief minder gunstig. In de eerste plaats waren in de na-oorlogse periode de bedrijfsuitkomsten in de landbouw in het algemeen niet fraai. Sociaal werd vooral de positie van de kleine boer relatief minder gunstig, doordat de beloning van andere bevolkingsgroepen, de arbeiders in het algemeen en de landarbeiders in het bijzonder, aanzienlijk werd verhoogd; naar verhouding daalde de kleine boer hierdoor op de maatschappelijke ladder. [9]) Het werd duidelijk, dat de oppervlakte cultuurgrond, die een groot deel der kleine boeren ter beschikking stond, onvoldoende was om daarop een bestaan te verwerven, dat in een redelijke verhouding stond tot dat van andere bevolkingsgroepen. Het steeds maar voortgaan met splitsen van bedrijven en het vestigen van dwergbedrijfjes op nieuw ontgonnen gronden, waardoor het aantal zelfstandige bestaansmogelijkheden in het landbouwbedrijf op de zandgronden in de voorgaande jaren zo sterk had kunnen toenemen, werd steeds bezwaarlijker. Zo zien we dan b.v. ook, dat sedert 1920 — in tegenstelling tot de voorafgaande periode — het aantal zelfstandige bedrijven van minder dan 5 ha in de landbouw niet meer toeneemt. [10]) De toestand werd nog verergerd in de crisisjaren, in de eerste plaats, doordat de inkomens van de boeren enorm daalden en het dus nog moeilijker werd op een klein bedrijf een bestaan te vinden en verder, doordat de afvloeiing van het platteland naar de industrie, enz. grotendeels stilstond. Hierdoor bleven extra-veel boerenzoons op de kleine bedrijven hangen, groeiden op tot jonge boer en deden de vraag naar bedrijven stijgen, terwijl het aan de andere kant steeds duidelijker tot de boeren, vooral ook tot de jongeren, doordrong, dat het dwergbedrijf geen toekomst meer bood. Weliswaar daalde sedert de twintiger jaren het geboortecijfer op de zandgronden aanzienlijk (zie grafiek 3), doch het bleef nog altijd hoog, terwijl men, wat de vraag naar bestaansmogelijkheden betreft, had te maken met de geboortecijfers van de voorafgaande periode. Na de laatste oorlog werd weliswaar de mogelijkheid voor afvloeiing naar andere bedrijfstakken aanzienlijk vergroot, doch daar staat tegenover, dat men nu te maken krijgt met de geboorte-overschotten van de periode direct na de vorige oorlog, toen in de meeste zandgebieden een toppunt werd bereikt, terwijl degenen, die in de crisisjaren op de boerderijen zijn blijven hangen en daar tot boer zijn opgegroeid, moeilijk weer tot andere beroepen zijn om te scholen. De grootste moeilijkheid is echter van sociale aard. Hun trots als boer, als zelfstandige, doet de kleine boeren, vooral hen, wier bedrijf iets boven het dwergbedrijf uitgaat, het als een vrijwel onoverkomelijke sociale declassering voelen, als zij zelf, of hun zoons, overgaan naar de groep van de arbeiders. Aan de andere kant ontbreekt veelal het geld en de mogelijkheid om hun kinderen te doen voorbereiden voor de hoger gekwalificeerde beroepen (intellectuele en semi-intellectuele) buiten de landbouw. Ondanks de grote vraag naar ar-

beidskrachten in de huidige tijdsomstandigheden blijft zodoende een zeer groot aantal kinderen van kleine boeren op de boerderij zitten, zonder dat er voor hen enig perspectief is ooit in Nederland een eigen bedrijf te krijgen. Verschillende onderzoekingen, welke in de laatste tijd hebben plaats gehad [11]), hebben laten zien, dat op de kleine bedrijven het aantal zoons, dat zich, blijkens de regelmatige werkzaamheid in bedrijf van de vader, voorbereidt op een toekomstig bestaan als zelfstandig boer, vele malen groter is dan het aantal beschikbare plaatsen. Terwijl van de dwergbedrijven beneden 5 ha nog een vrij groot aantal afvloeit naar de industrie, blijkt vooral bij de iets grotere bedrijven deze overbezetting catastrophale afmetingen aan te nemen. We hebben hier dus te maken met een categorie, die door opleiding, doch vooral door milieu, thans niet op een passende wijze in het Nederlandse economische bestel kan worden opgenomen. M.i. zal men in de eerste plaats voor deze groep de gelegenheid tot landverhuizing dienen open te stellen en zonodig hiertoe vrijwel geheel te beperken. Migratie b.v. van vaklieden van allerlei soort, zoals Zuid-Afrika die vraagt, is, gezien de grote behoefte, die thans in ons land zelf aan deze categorie van arbeidskrachten bestaat en gezien het tekort aan de deviezen, in het algemeen m.i. niet verantwoord. En uit sociale overwegingen èn uit nationaal-economische overwegingen, zal de overheidsactiviteit inzake de migratie zich voorlopig dienen te concentreren op de migratie van kleine boeren en aanstaande kleine boeren. Het probleem van het overschot van kleine boeren kan hierdoor niet geheel worden opgelost; hiervoor zullen ook binnenlandse maatregelen nodig zijn. Migratie kan er echter toe bijdragen een oplossing zeer te vergemakkelijken.

De migratie in verband met de wisselende arbeidsbehoeften aan weerszijden van de grens heeft door deze oorlog vermoedelijk nog meer aan betekenis ingeboet dan door de vorige oorlog. De relaties met Duitsland in dit opzicht zijn, als wij de vestiging van verplaatste personen uit Duitsland in ons land buiten beschouwing laten, vrijwel geheel verbroken, terwijl ook vertrek naar en vestiging uit België met allerlei moeilijkheden gepaard gaat. Toch kan m.i. in de iets verdere toekomst deze migratie voor ons land van essentiële betekenis worden. Zoals in het verleden bleek, heeft, indien de ontwikkeling niet door invloeden van buitenlands- en binnenlands-politieke aard wordt verstoord, deze migratie een neiging om voortdurend in omvang toe te nemen. Zoals de ontwikkeling in Frankrijk gedurende de laatste tientallen jaren en die in Duitsland vóór de vorige oorlog laat zien, hangt het slechts van de omstandigheden af, of deze migratie al of niet leidt tot een sterk overwegen van de stroom in een bepaalde richting. Wordt de Benelux en in de nog wat verdere toekomst misschien de West-Europese federatie, tot een economische en sociale realiteit, dan valt te verwachten, dat de internationale migratie in West-Europa van zeer grote omvang wordt. Men denke zich slechts de ontwikkeling vóór de eerste wereldoorlog van de internationale migratie, zoals die in grafiek 1 is weergegeven, op een soortgelijke wijze voortgezet als de ontwikkeling van de migratie tussen Nederland en zijn overzeese gebieden, zoals die in grafiek 2 is voorgesteld, om zich een idee te vormen van de mogelijkheden in dit opzicht, wanneer de barrières, die de grenzen nu in toenemende mate zijn gaan vormen, weg zouden vallen.

Zal bij het groeien van een grotere eenheid in West-Europa dus ongetwijfeld zowel het vertrek naar het buitenland, als de vestiging uit het buitenland in omvang zeer sterk toenemen, een andere vraag is hoe het uiteindelijke resultaat hiervan zal zijn, m.a.w. of er een overschot in bepaalde richting is te verwachten en zo ja, in welke richting. Er zijn m.i. redenen om aan te nemen, dat in dit opzicht in de toekomst de verhoudingen anders zullen zijn dan in het verleden. Zoals bekend, vormt Nederland in demografisch opzicht een eiland in West-Europa. Is in ons land, gezien het verloop van de geboortecijfers en de sterftecijfers, nog lange tijd een aanzienlijke groei van de bevolking te verwachten, in de rest van West-Europa zal, voor zover dit niet reeds het geval is, binnenkort een stagnatie in de bevolkingsgroei en spoedig daarop een daling intreden. Zoals het voorbeeld van Frankrijk laat zien, leidt zelfs bij een weinig expansief economisch leven een toestand van stagnatie in de bevolkingsgroei, laat staan een daling, reeds tot een sterke neiging tot aantrekking van arbeidskrachten uit het buitenland. Vooral wanneer de relatief nog vrij snel groeiende bevolking van Oost-Europa ook in de toekomst om politieke redenen van die van West-Europa zal blijven afgesneden, is de kans zeer groot, dat de rest van West-Europa een sterke aantrekkingskracht zal uitoefenen op de in de komende tientallen jaren nog sterk toenemende hoeveelheid arbeidskrachten in Nederland. Misschien is het voorbarig reeds rekening te houden met een werkelijke eenheid van West-Europa, doch op een verdere ontwikkeling van de Benelux mag men zeker rekenen. Ook België alleen kan reeds in de toekomst in dit opzicht van zeer grote betekenis zijn. Het aantal van onze Zuiderburen zal vermoedelijk binnen betrekkelijk korte tijd stationnair worden en bij een volledig open grens is het wel haast zeker, dat een grote trek uit Nederland naar België zal ontstaan, temeer daar, zoals het verleden waarschijnlijk maakt, België zelf vermoedelijk weer bevolking aan Frankrijk af zal staan. [12]) Van belang is hierbij, dat de Nederlandse provincies, waar zich vermoedelijk de sterkste bevolkingsgroei zal voordoen (Brabant en Limburg) aan België grenzen en verder,

dat de economische ontwikkeling van België wijst in de richting van een toenemende betekenis van het aan Nederland grenzende gebied. Er zij nog eens herinnerd aan de verhoudingen vóór de eerste wereldoorlog in Limburg, om te illustreren welke omvang deze verschuiving over de grens kan aannemen, als er werkelijk sprake is van een sociaal open grens en in gebieden langs de grens zich een sterke economische ontwikkeling voordoet. [13])

De conclusie luidt dus, dat het mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk is, dat in de naaste toekomst de migratie, in verband met wisselende arbeidsbehoefte aan weerszijden van de grens, in West-Europa weer aanzienlijke betekenis zal krijgen, in het bijzonder wat Nederland en België betreft, terwijl de kans zeer groot is, dat deze migratie er in de komende tijd toe zal leiden, dat Nederland een belangrijk aantal arbeidskrachten aan het buitenland zal verliezen. In dit verband moge er op worden gewezen, dat het onjuist is bij het opstellen van de plannen voor de toekomstige ontwikkeling van het economische leven in Nederland, uitgaande van de bevolkingstoename, geen rekening te houden met de belangrijke betekenis, welke de internationale migratie kan krijgen. Tot nu toe heeft men deze factor feitelijk buiten beschouwing gelaten.

Tenslotte een enkel woord over de migratie, welke verband houdt met de positie van Nederland als internationaal handels-, verkeers- en industrieland. Het is voor de ontwikkeling van het economische leven van Nederland van het grootste belang, dat aan de hiermee — in de ruimste zin — verband houdende internationale migratie zo weinig mogelijk belemmeringen in de weg worden gelegd. Natuurlijk is het in de huidige omstandigheden niet zo gemakkelijk om aan deze eis te voldoen. Het is niet eenvoudig om uit te maken of iemand zich in het buitenland wil vestigen om daar economische relaties met Nederland op te bouwen, dan wel om daar voor eigen genoegen of veiligheid een woonplaats te zoeken. Hetzelfde geldt omgekeerd van buitenlanders, die in Nederland een vestigingsplaats zoeken. Een zo soepel mogelijk standpunt van de betreffende overheidsorganen is echter voor het herstel en de verdere ontwikkeling van onze internationale relaties van de grootste betekenis. Er zit aan deze conclusie echter een consequentie, die vele Nederlanders thans nog weinig aangenaam zal zijn. Algemeen is men van oordeel, dat voor het economisch herstel van Nederland het zo spoedig mogelijk weer opleven van de economische relatie met ons natuurlijk achterland, nl. Duitsland, een eerste noodzaak is. Is ons dit werkelijk ernst, dan zal men zich er van bewust moeten zijn, dat dit o.m. inhoudt, dat er weer een relatief omvangrijke migratie tussen Duitsland en Nederland over en weer zal moeten ontstaan en dat men er weer aan zal moeten wennen, in het bijzonder in onze grote havensteden, een belangrijk aantal Duitsers, als vertegenwoordigers van het Duitse economische leven, te zien en hen als medeburgers te accepteren.

Zo blijkt dus de internationale migratie in het verleden, ondanks de schijnbaar geringe betekenis, een belangrijke en in vele opzichten onmisbare functie te hebben vervuld; er is reden om aan te nemen, dat haar functie in de toekomst misschien nog belangrijker zal worden en ze verdient dan ook de volle belangstelling van ieder, die zich voor de sociale en economische toekomst van ons volk interesseert.

---

[1]) Julius Isaac, Economics of migration, 1947.

[2]) Dudley Kirk, Europe's population in the interwar years, 1947. Appendix III, tabel 3 en 4.

[3]) Een enkele opmerking over de betrouwbaarheid van de statistiek van de internationale migratie in het algemeen en van de landverhuizing in engere zin — de overzeese emigratie — in het bijzonder, mag hier niet ontbreken. De hier gebruikte cijfers zijn ontleend aan de jaarlijkse „Statistiek van de loop der bevolking" en de statistieken van een soortgelijk karakter, die hieraan voorafgingen. Wat de tabellen betreffende de woonplaatsverandering per provincie aangaat, is in deze statistiek over de betreffende periode — de cijfers van vóór 1865 zijn niet in alle opzichten met de latere vergelijkbaar — onderscheid gemaakt tussen vestiging en vertrek binnen de provincie, vestiging en vertrek t.o.v. de andere provincies, t.o.v. de koloniën en t.o.v. het buitenland, terwijl verder kolommen voorkomen voor ambtshalve inschrijving in het bevolkingsregister enerzijds en ambtshalve afschrijving anderzijds. Een moeilijkheid, die zich voordoet, is, dat steeds personen hun woonplaats blijvend verlaten zonder daarvan aan de bevolkingsadministratie kennis te geven. In het binnenland komen deze personen in de regel op de één of andere wijze weer voor de dag, al duurde dit vroeger niet zelden tot de volgende volkstelling. Degenen echter, die zonder kennisgeving voorgoed naar het buitenland vertrekken, zijn veelal niet meer te achterhalen en worden dan t.z.t. ambtshalve afgeschreven; ze komen dus onder het betreffende hoofd en niet onder de naar het buitenland vertrokkenen voor. Aan de andere kant echter is de groep ambtshalve afgeschrevenen geenszins gelijk te stellen aan de clandestien naar het buitenland vertrokkenen; ook in het binnenland verhuizen velen, wier vertrek pas later ontdekt wordt en die dan ambtshalve worden afgeschreven. Vermoedelijk wordt een niet onaanzienlijk aantal hiervan naderhand weer ambtshalve ingeschreven. Vooral vroeger kwam het verder niet zelden voor, dat men wel naliet zijn vertrek in de betreffende gemeente te laten registreren, doch zich wel in de gemeente, waar men zich vestigde, liet inschrijven. Dit blijkt uit het feit, dat in vroegere jaren de statistiek van de binnenlandse migratie veelal een niet onaanzienlijk hoger aantal gevestigden dan vertrekkenden liet zien. Al met al mag worden aangenomen, dat het vertrek naar het buitenland groter is geweest, dan de statistiek van het aantal vertrokkenen naar het buitenland aangeeft. Hetzelfde geldt vermoedelijk van het aantal uit het buitenland gevestigden, daar vermoedelijk onder de ambtshalve ingeschrevenen zich een aantal uit het buitenland gevestigden bevindt, die pas later werden ontdekt. Hoe groot echter het verschil is tussen de werkelijke vestiging en het werkelijke vertrek en de officiële opgaven hieromtrent, valt niet te zeggen. Wel valt iets te

zeggen omtrent de invloed, die de „clandestiene" migratie uiteindelijk heeft op het migratie-*overschot*. Neemt men aan, dat op iets langere termijn, dus rekening houdende met de contrôle bij de volkstellingen, in het binnenland geen mensen „verdwijnen", dan moet het *verschil* tussen de som van vestigingen uit het binnenland en ambtshalve inschrijvingen enerzijds en de som van vertrek naar het binnenland en ambtshalve afschrijvingen anderzijds, teweeg zijn geroepen door „clandestiene" blijvende grensoverschrijdingen. Te verwachten is, gezien de genoemde geringe kans, dat uit het buitenland gevestigde personen in het binnenland op langere termijn zoek raken, dat dit verschil negatief zal zijn, d.w.z. dat uiteindelijk de „clandestiene" migratie een vertrekoverschot zal laten zien. Inderdaad blijkt dit het geval te zijn. Splitsen wij de periode, waarover wij over volledige gegevens beschikken, in het tijdvak vóór de eerste wereldoorlog, met een regelmatig (officieel) vertrekoverschot en het tijdvak tijdens en na de wereldoorlog met een vrij regelmatig (officieel) vestigingsoverschot, dan blijken tussen 1875 en 1910 ongeveer 35.000 mensen zoek geraakt te zijn, tussen 1910 en 1940 ongeveer 70.000. Vergeleken met de officiële overschotten — een vertrekoverschot van in totaal 120.000 tussen 1875 en 1910 en een vestigingsoverschot van ongeveer 180.000 tussen 1910 en 1940 — zijn deze verschillen weliswaar relatief van betekenis, doch aan de andere kant weer niet zodanig, dat zij het totaalbeeld essentieel veranderen, vooral niet als men er rekening mee houdt, dat onze veronderstelling, dat in het binnenland (en de koloniën!) geen mensen zouden „verdwijnen", natuurlijk niet geheel juist is en dus een deel van de genoemde verschillen niet op rekening van de buitenlandse migratie komt. Niet met zekerheid is te zeggen voor welke jaren men het officiële overschot met een bepaald clandestienoverschot moet vermeerderen of verminderen, daar, zoals gezegd, clandestien vertrek en clandestiene vestiging veelal jaren later, o.a. bij de volkstellingen, zijn ontdekt. Wel valt op te merken, dat — zoals te verwachten is — verreweg de grootste onregelmatigheden zich voordoen in de periode gedurende en na de eerste wereldoorlog. In het algemeen echter dient men dus aan te nemen, dat de vestiging uit het buitenland en vooral het vertrek naar het buitenland groter zijn geweest dan uit de officiële statistiek blijkt, zonder dat er echter reden is om te veronderstellen, dat de verhouding tussen de migratie in de verschillende perioden aanzienlijk anders dan uit de hier gepubliceerde gegevens zou blijken.

Over de statistische gegevens betreffende de landverhuizing zijn reeds vele critische opmerkingen gemaakt (zie o.a.: Dr J. van Hinte, Nederlandsche landverhuizers in Amerika, deel I, 1928, blz. 196 e.v. en uit de jongste tijd Th. J. Platenburg, Nationaal landbouwbeleid, 1947, in het hoofdstuk: Emigratie) en enige voorzichtigheid bij het gebruik van de desbetreffende cijfers is dan ook inderdaad geboden. De belangrijkste bronnen voor de kennis van de omvang van de landverhuizing vormen enerzijds de opgaven van de „Commissie van toezicht over de doortocht en het vervoer van landverhuizers", anderzijds de opgaven van burgemeesters omtrent de landverhuizing in hun gemeente. Afgezien van andere onvolkomenheden hebben de cijfers van de Commissies van toezicht het bezwaar, dat ze alleen betrekking hebben op de landverhuizing via Nederlandse havens, waardoor te verwachten is, dat de opgaven omtrent de zuidelijke provincies, waar men veelal Antwerpen als vertrekhaven zal hebben gekozen, zeer onvolledig zullen zijn. Vergelijking van de gegevens uit beide bronnen bevestigen deze veronderstelling. In het bijzonder voor ons doel waren dus de opgaven van de Commissies van toezicht onbruikbaar, zodat wij gebruik gemaakt hebben van de statistiek, opgebouwd uit de opgaven van de burgemeesters. Zonder de juistheid van de door Van Hinte en anderen aangevoerde bezwaren te willen ontkennen, meen ik, dat de cijfers een voldoende betrouwbaar algemeen beeld geven van het verloop van de landverhuizing, om hieruit bepaalde conclusies te kunnen trekken. Opvallend is b.v. de sterke overeenkomst in het verloop van de landverhuizing in provincies met een soortgelijk karakter wat het sociaal-economische leven betreft (b.v. Groningen, Zeeland en Friesland), terwijl de opgaven van deze provincies natuurlijk volkomen onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan. Had men er eenvoudig met de muts naar gegooid, zoals sommige critieken suggereren, dan zou een dergelijke overeenstemming vrijwel tot de onmogelijkheden behoren. Ook het verloop van de landverhuizing vanuit Nederland als geheel, volgens deze opgaven, vertoont trouwens een zodanige overeenkomst met het algemene beeld van de internationale landverhuizing naar overzeese gebieden, dat een belangrijke mate van betrouwbaarheid wel vaststaat, al mogen de cijfers dan niet volkomen de werkelijkheid weergeven.

[4]) Over de toename van het aantal werkzamen in de landbouw in de kleigebieden zie o.a. wat Groningen betreft: E. W. Hofstee, Het Oldambt, deel I, Vormende krachten, 1938, blz. 209 e.v. Uit hetgeen Dr P. J. Bouman, Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw en van de Zeeuwsche Landbouwmaatschappij, 1946, op blz. 146 mededeelt aangaande de groei van de bevolking in verschillende Zeeuwse gemeenten blijkt een vrij sterke groei van de in de landbouw werkzame bevolking, al ging deze blijkbaar — evenals trouwens in Groningen — met een toename van de winterwerkloosheid gepaard.

[5]) Over de meekrapteelt en de ondergang van deze cultuur o.a. Bouman, opus citatus.

[6]) Zie over het karakter van de na-oorlogse migratie o.a.: Dudley Kirk, Europe's population, blz. 98.

[7]) Zie over het verband tussen conjunctuur en migratie o.a. Dr A. Winsemius, Economische aspecten van de internationale migratie, 1939, en verder ook Kirk, Europe's population.

[8]) Over het verband tussen migratie en kapitaalbeweging eveneens Winsemius en Kirk.

[9]) Zie over de ontwikkeling van de positie van de kleine boer o.a.: E. W. Hofstee, De ontwikkeling van de sociale positie van de landbouwende bevolking, De functie van de landbouw in de maatschappij, Lustrumleergang van de Landbouwhogeschool, 1948.

[10]) Zie hierover o.a.: E. W. Hofstee, De ontwikkeling van de grootte der landbouwbedrijven in de provincie Groningen, Tijdschrift voor Economische Geografie, 1947.

[11]) Zie over de overbezetting van kleine bedrijven met in het bedrijf opgroeiende zoons vooral de rapporten van het Landbouw-Economisch Instituut over de gemeenten Susteren en Nieuwstad en over de gemeente Groesbeek, die kortgeleden werden uitgebracht.

[12]) Zie hierover o.a. Kirk op verschillende plaatsen, o.a. de bijlagen. Volgens Appendix III, tabel 4, woonden in 1930 ongeveer 75.000 Nederlanders in België, tegen 25.000 Belgen in Nederland. Tussen 1920 en 1930 vertoonde België een internationaal migratie-overschot van niet minder dan ongeveer 140.000.

[13]) Weliswaar staat hiertegenover, dat het aan Nederland grenzende Vlaamse gedeelte van België, zoals bekend, gunstiger demografische verhoudingen vertoont dan het Waalse gedeelte. Men dient echter uit het feit van het in verhouding tot Wallonië gunstige geboortecijfer in Vlaanderen niet de conclusie te trekken — zoals veelal geschiedt — dat dit gebied er, op zichzelf gezien, nu zo bijzonder gunstig voorstaat. Reeds in 1930 waren er in het Vlaamse gedeelte nog slechts twee provincies met een „nett reproducion rate" hoger dan 1, nl. Limburg en West-Vlaanderen; Oost-Vlaanderen, Brabant en Antwerpen waren reeds tot beneden 1 gedaald (zie Dudley Kirk).